

Depiera jedini donosi podatak u svojim zapisima da je Vittorio tijekom rata boravio u logoru Wagna. Posljednje razglednice koje je poslao sestrama u Tinjan su iz 1922. godine. Kakve su bile posljednje godine Vittoriova života te od čega je, gdje i kada umro, ostalo je nedokučeno.

Monografija završava sažecima na hrvatskom, talijanskom, engleskom i njemačkom jeziku (117-123), popisom literature i izvorima (125-128) te bilješkama o autorima (131).

Kroz monografiju je dočaran život i djelovanje relativno nepoznatoga amaterskoga fotografa i odvjetnika Vittorija Depiere. Autori kroz brojne crtice o njegovu životu, koristeći se osobnim predmetima, fotografijama, pismima, razglednicama i ostalim dokumentima iz njegova života, rasvjetljuju život pojedinca iz imućnijega društvenog sloja u Istri. Međutim, ono što daje esencijalnu vrijednost ovom radu, Vittoriova je fotografska ostavština koja broji više od 130 fotografija. Studija donosi nove spoznaje iz povijesti amaterske fotografije u Istri. Obiluje fotografijama i razglednicama koje mogu postati primaran izvor i dati značajan prinos proučavanju povijesti svakodnevice istarskoga društva s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Kao što su i sami autori istaknuli, monografija je tek početak proučavanja i predstavljanja bogate fotografske baštine koja se krije u Zbirci Enrika Depiere.

Monika Zuprić

Gianna Mazzieri-Sanković – Corinna Gerbaz Giuliano, *Un tetto di radici. Talijanska književnost druge polovice 20. stoljeća u Rijeci*, Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 2021., 358 str.

Neopravdano zanemarena tema talijanske književnosti u Rijeci tijekom druge polovice 20. stoljeća iscrpno je i po prvi put predstavljena široj javnosti u zajedničkom radu Gianne Mazzieri-Sanković i Corinne Gerbaz Giuliano.

Kako autorice navode u predgovoru (9-19), studija je nastala iz potrebe dokumentiranja razvoja talijanske književnosti na riječkom području u prijelomnim trenucima 20. stoljeća. Predstavljajući i kritički analizirajući rad autora koji su djelovali unutar tzv. fijumanske književnosti, cilj je autorica da im osiguraju zasluženo mjesto te omoguće široj publici prepoznavanje njihove važnosti i prinosa za ostvarenje identiteta koji prelaze okvire lokalne zajednice.

Djelo iscrpno analizira temu fijumanske književnosti koja je zanemarena u znanstvenim krugovima. Međutim, njegov znanstveni prinos ide i dalje jer problematiku istražuje kao kulturološki fenomen, odnosno utvrđuje kako su književni trendovi pratili i razvijali se u skladu s važećim političkim kontekstima. Upravo se time bavi prvi dio studije (23-104). Predstavljajući kronološki razvoj književnosti riječkoga područja od predmodernoga doba do 20. stoljeća, autorice u poglavlju „Un tetto di radici / Krov od korijena“ (23-43) uvode svoju publiku u najvažnija književna ostvarenja fijumanskih pisaca. Iako se navode pojedina imena koja se mogu povezati s tom književnošću u predmodernom razdoblju, autorice naglašavaju da je ona prve prave obrise poprimila tek u 19. stoljeću, poduprta između ostaloga i otvaranjem tiskare obitelji Karletzky, ali i širenjem grada i njegove rastuće ekonomije. Zanimljivost je toga razdoblja, a u duhu tada snažnih nacionalnih pokreta, da nastaje bogata dijalektalna književna produkcija, u sklopu koje svoje mjesto pronalaze i autori s riječkoga područja koji pišu o svome kraju ili posvećuju svoja djela Rijeci i Kvarneru. Autorice se pritom pozivaju na opuse Marija Schittara, Artura Caffierija, Gina Antonyja te Oscarrea Russija. Prijelaz stoljeća donosi nove povijesno-političke okolnosti koje utječu na književnost, kao i na kulturni život Rijeke s početka 20. stoljeća. D'Annunziova epizoda u Rijeci, osim znatnoga političkog utjecaja na grad, ostvaruje i kulturni, posebice u književnosti, uvodeći ideje talijanske avangarde. Prethodno oformljen književni kružok, *Circolo letterario*, tada postaje mjesto upoznavanja riječke publike s djelovanjima raznih autora. U tom se razdoblju javljaju i dva važna časopisa, *La Fiumanella* i *Delta*, a nešto poslije i *Termini*, u kojima riječki autori dobivaju priliku objave svojih radova. Takav kulturni procvat omogućit će nastanak velikoga broja novih autora koji su pridonijeli očuvanju bogate kulturne baštine i fijumanskoga identiteta.

Okolnosti u kojima se ostvario taj kulturni uspon fijumanske književnosti promijenile su se po završetku Drugoga svjetskog rata, s kojim se mijenja ne samo etnička slika grada već i književno stvaralaštvo talijanske književnosti u Rijeci. Autorice to razdoblje dijele na „književnost egzodusa“ i „književnost onih koji su ostali“. U poglavlju „Odlasci i dolasci: prodor realnog u književnost (1945. – 1964.)“ (45-57) autorice sagledavaju taj dvojak pravac razvoja fijumanske književnosti u povijesno-političkim okolnostima nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Onako kako su prethodna razdoblja bila obilježena povijesno-političkim kretanjima te kulturnim utjecajima, tako će i književnost

toga doba reflektirati te pojavnosti. Predstavljajući napore obiju strana (dijas-pore i onih književnika koji su ostali u Rijeci) da očuvaju kulturne i književne tekovine, autorice navode najznačajnije institucije koje su omogućile takav opstanak. Rijeka ostaje središnje mjesto za talijansku manjinu upravo kroz uspostavu takvih institucija koje su i omogućile daljnji rad raznim kulturnim djelatnicima (npr. Talijanska unija za Istru i Rijeku, izdavačka kuća EDIT, Talijanska drama i Talijanska zajednica kulture, a kasnije i utvrđivanjem škola na talijanskom jeziku). U gradu djeluju i tri značajne publikacije, *La Voce del Popolo*, *Panorama* i *Il Pioniere*, u kojima djeluju poneki fijumanski autori. Izdavačka politika novih vlasti usmjerava književnost prema socijalističkom realizmu i neorealizmu, kojima se prilagođavaju i riječki autori.

Druga polovica 20. stoljeća donosi nove okolnosti koje se reflektiraju na talijansku i jugoslavensku kulturu, a koja je, kako to autorice naglašavaju, pod utjecajem poticaja koji dolaze iz društvene sfere. Na temelju prethodno izgrađenih i etabliranih kulturnih institucija, Rijeka se razvija kao središte talijanske kulture i književnosti, posebice kroz rad časopisa o kulturi *La battana*. I, iako takve institucije olakšavaju utjecaj s talijanske strane na manjinsku književnost u Rijeci, autorice kroz navođenje nekoliko primjera djelovanja riječkih autora naglašavaju njihove autonomne književne izričaje. U Rijeci tada djeluju najznačajnija imena talijanske manjinske književnosti, kao Osvaldo Ramous, Mario Schiavato, Eros Sequi, Sergio Turconi, Lucifero Martini, Alessandro Damiani, Giacomo Scotti, Arnalda Buva, Laura Marchig, Ezio Giuricin i brojni drugi.

Kraj jednoga tisućljeća nije samo naslov sljedećega poglavlja (71-85) već i apsolutno prikladan naziv kojim se dočarava kako su povijesno-političke okolnosti ponovno utjecale na razvoj kulturnih i književnih djelovanja riječkih autora. Raspad Jugoslavije potaknuo je želju manjinskih autora za daljnjim povezivanjem s europskim kulturnim tekovinama. Istovremeno se javlja i potreba za revizijom povijesti te istraživanjem riječkoga kulturnog identiteta, kao i izučavanjem tema koje su često bile prešućivane, a doticale su se problema s kojima se talijanska manjina susretala po završetku Drugoga svjetskog rata. U takvim okolnostima autori ne samo da putuju izvan granica države već i propitkuju i pišu o temama koje su sada oslobođene političkih i ideoloških ograničenja, čime riječka talijanska književnost sve više jača i raste. Međutim, u nju ulaze i novine u duhu postmodernizma te ona ne služi samo da bi dokumentirala i progovarala o proživljenome.

Zaključna dva poglavlja prvoga dijela bave se iseljeničkom književnošću (87-96) te dijalektalnom književnošću (97-104), a u njima autorice analiziraju djelovanja onih autora koji su emigrirali po završetku Drugoga svjetskog rata, kao i onih koji su po završetku rata ostali djelovati u Rijeci. Književnost egzoda analizira se u kontekstu pograničnoga područja, odnosno kulturnih transmisija između Italije, Hrvatske i Slovenije. Uz niz autora ezula (koji se definiraju tzv. liburnijskom književnom linijom), zanimljivo je da autorice uključuju i autore koje definiraju kao povremene (npr. Ruggero Gottardi, Sisinio Zeuch, Garibaldo Marussi, Elsa Bragato, Serenella Zottinis, Livia Cremonesi, Amleto Ballarini, Dario Donati, Licio Damiani, Anita Antoniazza Bocchina, Franco Enrico Gaspardis, Kenka Leković, Doriana Segnan), želeći tako upotpuniti sliku o tom vidu književnoga djelovanja. Autori s područja Kvarnera koji su pak odabrali književno djelovanje na dijalektu su Egidio Milinovich, Ettore Mazzieri, Sergio Maria Katunarich, Gianni Angelo Grahovaz, Giacomo Scotti, Fulvio Mohoratz, Mario Schiavato, Aurelia Klausberger, Ezio Mestrovich, Laura Marchig, Tiziana Dabović i Gianna Mazzieri-Sanković. Prinos tih autora očuvanju ne samo dijalekta već i identiteta talijanske zajednice u Rijeci i okolici nepobitno je artikuliran u nastavku poglavlja.

Središnja i opravdano najveća cjelina knjige jest njezin drugi dio (105-314), koji je posvećen analizi pojedinih autora i njihovih radova. Autorice uz dostupne biografske podatke predstavljaju i kritički analiziraju književne opuse riječkih talijanskih autora, bilo da su djelovali u okvirima iseljeničke književnosti ili u književnosti nastaloj na području Rijeke. Iako različiti u svojim životnim putovima i stvaralaštvima, svi predstavljeni autori imaju poveznicu u Rijeci koja predstavlja vječnu inspiraciju za njihovo književno i kulturno djelovanje.

Predstavljanje započinje autorom čiji je stih inspirirao naslov ovoga djela, Osvaldom Ramousom (107-136). Djelujući ne samo kao književnik već i kao kritičar, novinar i kulturni aktivist, Ramous je ostavio neizbrisiv trag u kulturi talijanske zajednice u Rijeci. Autorice analiziraju njegovu brojnu pjesničku ostavštinu, kao i prozno stvaralaštvo. Potom predstavljaju život i djelo Enrica Morovicha (137-151), kojega će kritičari prozvati jednim od najvećih književnika riječkoga egzoda. Taj autor proznih djela, najčešće romana i pripovijetki, ali i autobiografske proze, djelovao je u duhu književnoga nadrealizma. Paolo Santarcangeli (152-169) još je jedan pripadnik iseljeničke književnosti. Njegovo je stvaralaštvo raznovrsno te uključuje prozu, liriku i ese-

jističke radove, koje piše na talijanskom, ali i mađarskom jeziku. Eros Sequi (170-179) ima zanimljiv životni i stvaralački put koji ga je doveo u Rijeku po završetku Drugoga svjetskog rata. Autorice naglašavaju da je političko-kulturno djelovanje Sequija, koji je poznat po svojim proznim djelima, zbirkama poezije, ali i prevoditeljskoj te nastavnoj djelatnosti, kao i uredništvu časopisa *La battana*, počelo upravo u Rijeci. Franco Vegliani (180-184), koji svoje djelovanje vezuje za časopis *Termini*, tijekom Drugoga svjetskog rata napušta Rijeku te nastavlja rad u okviru književnosti tzv. liburnijske linije. Lucifero Martini (185-196) ostavio je za sobom opsežnu i raznoliku književnu djelatnost koja je uključivala novinarstvo, publicistiku, poeziju, prozu, filmsku, književnu i kazališnu kritiku te produkciju radiodrama. Gino Brazzoduro (197-201) riječki je autor, ezul koji je ostao najpoznatiji po svojim zbirkama poezije, iako je opsežna i njegova djelatnost esejista i književnoga kritičara. Sergio Turconi (202-207) kao pisac i svestrani kulturni djelatnik ostvario se ponajviše u pisanju poezije i proze, ali i na polju književne kritike. Uz Erosa Sequija i Lucifera Martinija bio je u prvom uredništvu časopisa *La battana* punih 25 godina. Glumac, novinar i književnik Alessandro Damiani (208-226) ima zanimljiv životni put koji ga vodi iz Rijeke prema Rimu i natrag prema Rijeci, u kojoj se trajno nastanjuje 1965. Istaknuo se u prozi i poeziji, ali istovremeno i u dramaturgiji i esejistici. Giacomo Scotti (227-241) je književnik, novinar i prevoditelj te humanitarni aktivist golema književna opusa pa njegovo stvaralaštvo obuhvaća poeziju, pripovijetke, romane, historiografije, kronike i prijevode. Anita Forlani (242-243) je kulturna i prosvjetna djelatnica koja se na književnom planu ostvarila u domeni poezije. Novinar i slovoslagar Mario Schiavato (244-260) istovremeno se ostvario i kao vrlo plodan književnik u domeni proze i poezije. Možda su najbrojnija njegova djela ona koja se vezuju za dječju književnost, obuhvaćajući oko 1500 pripovijetki, bajki i basni. Marisa Madieri (261-270) je autorica egzodne književnosti te aktivna društvena djelatnica koja se istaknula svojim volonterskim radom. Njezin književni opus uključuje prozna djela, romane i pripovijetke. Valentino Zeichen (271-273) još je jedan riječki autor koji pripada književnosti egzoda, pišući stihove i prozu. Diego Bastianutti (274-276) jedini je od predstavljenih Riječana koji je djelovao kao pjesnik na području Sjedinjenih Američkih Država i Kanade. Novinar i esejist te zapaženi kulturni djelatnik u Rijeci Ezio Mestrovich (277-281) u književnosti se ostvario kroz poeziju i prozu, pišući dijaloge na fijumanskom dijalektu. Diego Zandel (282-292) je pisac i novi-

nar koji pripada drugoj generaciji ezula. Autor je zbirki pjesama te brojnih romana i pripovjedaka. Nirvana Beltrame Ferletta (293-294) je pjesnikinja i spisateljica koja djeluje u Rijeci. Predstavljanje riječkih autora završava svestranom Laurom Marchig (295-310), pjesnikinjom, spisateljicom, novinarom, dramaturginjom, autoricom eseja, prevoditeljicom kazališnih tekstova, kreatoricom internetskih kolumni na dijalektu, umjetnicom i aktivisticom.

Završavajući drugi dio studije, autorice kritičkim prinosom fįjumanologiji (311-314) predstavljaju kako je rad brojnih kulturnih institucija, ali i djelovanja pojedinaca, utjecalo na očuvanje povijesne, kulturne i književne baštine talijanske zajednice u Rijeci i na Kvarneru.

U zaključnom dijelu knjige (315-321) Gianna Mazzieri-Sanković i Corinna Gerbaz Giuliano sumiraju povijest talijanske književnosti u Rijeci, čime opravdavaju svoj inicijalni interes za tom temom. Svojim su sveobuhvatnim radom svakako ostvarile ono što su naumile – otvoriti nove poglede na talijansku kulturnu baštinu koji će potaknuti nova istraživanja – te analizom uloge talijanske književnosti u očuvanju talijanskoga identiteta u Rijeci i na Kvarneru sigurno stvorile preduvjete da se i njihova imena u budućnosti ondje uvrštavaju.

Kosana Jovanović

Boro Stipanović, *Sjećanja i bilješke*, Valbandon: vlastita naklada, 2021., 114 str.

Monografija *Sjećanja i bilješke* Bore Stipanovića svojevrsan je *hommage* jednom vremenu, gradu te naposljetku i osobi. Na sto četrnaest stranica ove monografije autor je dao prikaz novije povijesti, osvrnuo se na političke pojmove, ali i polemike. Osim što je prikazao brojne činjenice, iznio je i vlastita sjećanja iz novije povijesti.

Shodno tome, Stipanović upravo sa „sjećanjima“ započinje pisanje monografije, što je ujedno i naziv prvoga poglavlja (5-7). U njemu iznosi osobne misli što za njega predstavljaju sjećanja i što je sjećanje uopće. U poglavlju „Impresije o socijalizmu u samoupravnom socijalizmu“ (8-32) autor razmišlja o socijalističkim zajednicama općenito, od SSSR-a do Jugoslavije. Osvrće se i na dominaciju diktature kapitala unutar kapitalizma, ali i na diktaturu socijalističkoga kapitala unutar socijalizma. Saznali smo ponešto i o sukobu